

ВІДГУК

офіційного опонента

про дисертацію **Бачун Лілії Ігорівни**

„Ономастикон української прози

про період національно-визвольного руху першої половини ХХ ст.”,

подану до захисту на здобуття наукового ступеня

доктора філософії в галузі знань 03 Гуманітарні науки

зі спеціальності 035 Філологія (Тернопіль, 2021. 700 с.)

Аналіз власних назв в останні роки входить до комплексу проблем сучасного мовознавства, пов'язаних із лінгвістикою тексту загалом і літературною ономастиком зокрема, адже оніми є значною частиною лексики будь-якої мови, їх активно використовують практично в будь-якому тексті. Сьогодні накопичено чималий матеріал як із загальних проблем літературно-художньої ономастики, так і дослідження ономастиконів конкретних авторів і творів, що стали явищем вітчизняної культури. Але, безсумнівно, у цій царині існує ще чимало прогалин, зокрема досі не були об'єктом спеціального дослідження літературно-художні власні назви в текстах, які нині викликають значний інтерес читацької аудиторії, а саме у творах про національно-визвольний рух першої половини й середини ХХ століття, оніми в яких є тими мовленнєвими одиницями в літературно-художній комунікації, які не лише творять текст, але й сприяють декодуванню специфіки культурного, релігійного та ідеологічного тла життя українців.

Отже, з огляду на загальний інтерес вибір теми дисертації Л.І. Бачун вдалий і, безперечно, актуальний, оскільки в такому обсязі і на такому матеріалі згаданий літературно-художній ономастикон досліджено вперше. Тема аналізованої праці Лілії Ігорівни, присвяченої комплексному аналізу онімії текстів про національно-визвольний рух України першої половини ХХ століття, вважаємо, вирізняється актуальністю. Дослідниця, вдало обравши

об'єкт дослідження, визначивши його предмет, мету і завдання, пропонує науковому загалові власне бачення задекларованої проблеми. Досягнення поставленої мети – „здійснити комплексний аналіз ономастикону творів про національно-визвольний рух України першої половини ХХ століття” (с. 20) – вимагало від дослідниці виконання шести наукових завдань (див. с. 21).

Шість окреслених завдань сприяють реалізації поставленої мети – „здійснити комплексний аналіз ономастикону творів про національно-визвольний рух України першої половини ХХ століття” (с. 20).

Аргументованість отриманих наукових результатів безпосередньо залежить від обраних методів та прийомів вивчення фактичного матеріалу. Запропонована дисертанткою методологія загалом відповідає поставленим у роботі завданням.

Дисертація Л. І. Бачун органічно пов'язана з науковими темами «Актуальні проблеми сучасної лексикології (ономастики), дериватології та граматики» (реєстраційний номер 0113U003329) та «Проблемні питання сучасної лексикології, граматики та когнітивної лінгвістики» (реєстраційний номер 0120U102350) кафедри загального мовознавства і слов'янських мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Тему дисертації затвердила вчена рада цього ж університету (протокол № 4 від 25 жовтня 2016 р.).

Структура дослідження логічно вмотивована, відповідає меті та забезпечує виконання поставлених завдань. У вступі належно обґрунтовано вибір теми, розкрито зв'язок роботи з науковими темами, визначено об'єкт, предмет, сформульовано мету й завдання дослідження, зазначено джерельну базу, методи дослідження, окреслено теоретичне і практичне значення дисертаційної роботи, особистий внесок здобувачки, поінформовано про апробацію матеріалів дисертації, описано її структуру та обсяг.

У першому розділі „Теоретичні основи вивчення ономастикону української прози” висвітлено стан і перспективи дослідження літературно-художньої ономастики, становлення її метамови. Дисертантка порушує низку

важливих проблем, які стосуються питання унікальності семантичної структури власної назви, дефініції поняття, на позначення якого й досі уживані різні терміноназви (літературна ономастика / поетоніміка / літературно-художня ономастика), і визначається із власним вибором терміна (підрозділ 1.1). У підрозділі 1.2. дослідниця розглядає поняття конотонімії як одного зі складників літературно-художньої онімії, засоби актуалізації прихованих смислів, реалізації онімної енергетичності. Зasadничим для рецензованого дослідження, на наш погляд, є з'ясування взаємозв'язку понять *псевдонім* і *псевдо* (пункт 1.1.2), вплив жанрових особливостей творів про національно-визвольний рух першої половини ХХ століття на формування їхнього ономастикону (підрозділ 1.2). Завершує розділ детальний опис методологічного підґрунтя проведеного дослідження (1.3). Така структура теоретико-методологічного розділу є доцільною, логічно вмотивованою. Критичний огляд наукових студій вітчизняних і зарубіжних ономастів дав змогу дисертантці виокремити головне і заклав основи для подальшого аналізу дібраного фактичного матеріалу.

Другий розділ „*Історичні літературно-художні антропоніми*” – це аргументований і фаховий аналіз мотиваційної бази псевдонімів повстанців, функціонально-структурні особливості найменувань історичних осіб. Л. І. Бачун коректно доводить: псевдоніми, які називають власне історичних персонажів, що є дійовими особами творів, повторюються або ж „мандрують” із тексту в текст, що дає змогу підтвердити принцип історичності добору письменниками цих назв. Про такий підхід свідчать і прізвища дійових осіб, яких письменники згадують не тільки в мемуарних текстах, але й у художніх джерелах.

У третьому розділі „*Віртуальні літературно-художні антропоніми*” дисертантка аналізує особові імена, імена по батькові, прізвища, прізвиська, андроніми, патроніми, матроніми. На матеріалі досліджуваної прози Л. І. Бачун зазначає, що завдяки яскраво вираженим характеризувальним особливостям, які підкреслюють родову належність, ознаки діяльності або

поведінки особи, зовнішні або внутрішньо-особисті характеристики, прізвиська як в офіційній, так і в літературній ономастиці є, за словами П. П. Чучки, „розкішним заповідником, у якому ще повнокровним життям живе те, що поза ним, в інших антропонімних класах, давно вже безповоротно відійшло в забуття”. На особливу увагу заслуговують оніми з ознаками інтертекстуальності: вони однозначно виконують пізнавальну функцію, актуалізують літературну й національну пам’ять читача.

У четвертому розділі „Інші класи власних назв у творах про національно-визвольний рух першої половини ХХ століття” Л. І. Бачун зацентувала увагу на топонімії аналізованих творів, зокрема розглядає конотативні топоніми, хоронім *Україна* як семантико-ідейне ядро аналізованих творів, сакральну онімію, національні фольклороніми та загальновідомі інтернаціоналізми, іменування періодичних видань та художніх творів, назви пісень, що підтверджує неподільність історико-ідеологічних, культурних та релігійних впливів на формування національної онімії у першій половині ХХ століття в реальному і художньому дискурсах.

Висновки до дисертації є логічно вмотивованими, ґрунтовними. Лілія Ігорівна підсумовує, зокрема, що „характеризувальні прикметники і відіменникові атрибути (позитивно чи негативно-оцінні з назвою *Україна* розкривають територіально орієнтовані, ідеологічно зумовлені смисли, що фактично у всіх творах обґрунтовано продукують думку про велике майбутнє України” (с. 183). Наведено в роботі і перспективи подальших наукових пошуків.

Варто також відзначити додатки, присвячені індексам псевдонімів повстанців, літературно-художніх антропонімів, прізвиськ персонажів, співвіднесеності назв реальних історичних персонажів, які брали участь у визвольних змаганнях, із назвами місцевостей України, а також топонімії прози про національно-визвольну боротьбу 1917–1921 та 1942–1954 років.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше комплексно простудійовано ономастикон художньої прози про національно-визвольний

рух України першої половини ХХ століття, в якому виявлено назви реальних історичних відповідників псевдонімам повстанців та їх кількісне використання у текстах аналізованих творів. Уперше схарактеризовано варіативність і функціональне навантаження назв історичних осіб, досліджено мотиваційні ознаки надавання прізвиськ персонажам у текстах аналізованих творів. Заслугує поцінування аналіз функціонування апелятивних індикаторів, що визначають місце пропріатива в ономасистемі творів; мотивація варіативності, окреслення чинників функціонування теоніма *Бог* та інших сакральних назв біблійного дискурсу. Відзначимо також логічне виокремлення причин використання асоціативно зумовлених топонімів.

Обґрунтованість та достовірність основних наукових положень дисертації Л. І. Бачун, одержаних результатів, висновків та рекомендацій підтверджують оптимально використані загальнонаукові, теоретичні та спеціальні методи дослідження. Джерельна база валідна: загальний джерельний масив охоплює 5872 сторінки, які дали змогу проаналізувати 2766 літературно-художніх антропонімів. Зафіксовано близько 2000 топонімів й інших конотонімів та близько 500 сакральних назв, які загалом становлять 7200 ономавжитків пропріативів у текстах аналізованих творів. Запропонована дисертанткою методика дослідження ономастикону художньої та мемуарної прози, як уже було зазначено, відповідає поставленим у роботі завданням.

Задекларовані завдання зреалізовано, мети дослідження досягнуто. Стверджуємо, що порушень академічної доброчесності немає.

.Отримані результати й висновки дисертації сприятимуть поглибленню теоретичних положень літературно-художньої ономастики, зокрема увиразненню місця літературно-художніх антропонімів та інших власних назв в онімному просторі творів про національно-визвольний рух першої половини ХХ століття. Практична цінність одержаних результатів полягає в тому, що вони знайдуть застосування в лексикографії – для укладання

словників мови письменників; у лінгводидактиці – під час викладання лексикології, ономастики, стилістики, лінгвістики тексту, теолінгвістики.

Хочемо висловити й кілька міркувань та зауважень, що виникли під час прочитання тексту дисертації.

1. Одне із завдань передбачає окреслення категорійних ознак понять „конотативна онімія”, „псевдонім”, „псевдо”. Прошу їх назвати.

2. У роботі детально описано погляди мовознавців на поняття „псевдонім” і „псевдо”, але хотілося б почути, чому дисертантка обрала саме „псевдонім”.

3. Загалом відзначаючи фаховий рівень аналізу лексичної бази псевдонімів, зауважимо, що деякі пояснення потребують уточнення, урахування ширшого історико-культурного контексту.

- Так, на с. 112 йдеться про псевдонім *Дід*, який дисертантка однозначно трактує як назву за віком. Окрім цього, така назва може бути мотивована родинними стосунками чи соціальним станом.

- На с. 95 антропоніми *Горох* та *Когутик* потребують уточнення статусу: це прізвища чи прізвиська?

- На с. 104 *Мельхіседек* потрактовано як прізвисько за родом діяльності, чи це насправді так?

- Ще один приклад. На с. 52 проаналізовано псевдонім *Вовгура*: „...а псевдонім *Вовгура* автор згадує декілька разів стосовно різних персонажів і ситуацій, наприклад: „...прибравши собі нове ім'я – чи то *Вовгура*, чи *Босий*, чи *Туз...*” (ВШ-3, с. 49), „— *Ні, у нас є Вовкодав, Вовгура, Вовчун... але в них зуби як зуби, не ікла*” (ЮС, с. 139). Словники української мови тлумачать слово *вовгура* як а) подібний до вовка; б) збільш. до іменника вовк; в) *міф.* за народними повір'ями – людина, що обертається на вовка; вовкулака. Однак варто зауважити, що в історії відома назва *вовгурівці* на позначення великого козацького підрозділу, який діяв на початку національно-визвольної війни 1648-1657 років. Таку назву *вовгурівці* отримали від імені командира *Вовгури Лисенка*, соратника *Максима Кривоноса*. Звичайно, з'ясувати

сьогодні, щó лягло в основу такого псевдоніма в досліджуваних творах, практично неможливо, якщо тільки про це не сказав сам письменник.

4. У третьому розділі проаналізовано різні варіанти імен віртуальних персонажів (повні, усічені, суфіксальні, усічено-суфіксальні), по батькові, словотвірні моделі прізвищ. Аналіз ґрунтовний, коректний, підтверджений таблицями, що забезпечує об'єктивність і достовірність дослідження. Але, на нашу думку, він усе ж не завершений. Увиразнило б результати такого аналізу порівняння поданого матеріалу зі словотвірними моделями прізвищ, іменникóм регіональної антропонімії. Дисертантка частково спробувала це зробити, щоправда, без вказівки на конкретне джерело дослідження. Цитуємо: „Важливо зауважити, що найчастіше прізвища віртуальних персонажів (фіктонімів), утворені за допомогою форманта *-енк-о*, трапляються у таких творах, як: «Холодний Яр», „Ми ще повернемося!”, „Справа отамана Зеленого”, „Симон Петлюра”, „Вогонь з Холодного Яру”, „Чорний Ворон” та „І гинули першими”. Засвідчене використання літературно-художніх антропонімів цього типу є цілком закономірним, адже письменники відображають події, які відбуваються на Черкащині чи Київщині, де властивий цей формант у реальній антропонімії” (с. 93); „...прізвища персонажів творів засвідчують основні тенденції поширення словотвірних типів реальної онімії” (с. 122). Однак не вистачає посилання на дослідження відповідної регіональної антропонімії.

5. Маємо зауваження і до четвертого розділу, в якому детально схарактеризовано конотативні топоніми, серед них – хоронім *Україна*. На нашу думку, аналіз таких топонімів увиразнився б на тлі хоча б мінімальної характеристики всієї палітри топонімів аналізованої прози (а здобувачка систематизувала близько 2000 таких назв, тому є на що опертися).

6. Цікавим є опис онімів як елементу інтертекстуальності у творах про національно-визвольний рух. Тішить, що дисертантка проаналізувала багатий матеріал (*Тарас Бульба, Дон Кіхот і Санчо, Дон Кіхот з Черчена, Маруся Чурай, Дон Жуан, Еней, Котигорошко, Курочка Ряба* і под.). Попри це, на

наш погляд, доцільно було б у першому розділі (як це зроблено стосовно термінів «псевдонім» і псевдо») розглянути поняття «інтертекстуальність», описане у лінгвістичних працях; показати особливості інтертекстуальності суто через власні назви, різні види цитат із власними назвами як маркерами інтертекстуальності в художньому дискурсі (зокрема через фрагментацію та заміну окремих лексичних компонентів цитати, контамінацію цитат, прецедентний текст, алюзії тощо).

Висловлені міркування не применшують наукової вартості рецензованої праці. Відзначимо, що результати апробовано на наукових конференціях різного рангу; опубліковано в 7 одноосібних наукових працях, із них 6 статей – у наукових фахових виданнях України та 1 стаття в закордонному періодичному виданні.

Загалом дисертація „Ономастикон української прози про період національно-визвольного руху першої половини ХХ ст.” – цілісне завершене дослідження, яке відповідає вимогам «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 167 від 06 березня 2019 року (зі змінами), затвердженими Постановою Кабінету Міністрів України від 09 червня 2021 р. № 608; зі змінами і доповненнями, внесеними Постановою Кабінету Міністрів України від 21 березня 2022 року № 341, а Лілія Ігорівна Бачун заслуговує присудження їй наукового ступеня доктора філософії в галузі знань гуманітарні науки зі спеціальності 035 Філологія.

Доктор філологічних наук, доцент,

завідувач кафедри історії та культури української мови

Чернівецького національного університету

імені Юрія Федьковича

Наталія КОЛЕСНИК

09.09.2022

